

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ سیاسی جنوب غرب آسیا

دکتر علی جعفری

دکتر علی اصغر ستوده

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۴۰۲

جعفری، علی، ۱۳۶۲ -

تاریخ سیاسی جنوب غرب آسیا / علی جعفری، علی اصغر ستوده. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۲
۵۳۸ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۶۸۷: تاریخ اسلام: ۱۳۷)

ISBN: 978-600-298-472-2

بها: ۳۲۹۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. خاورمیانه -- سیاست و حکومت. ۲. Middle East -- Politics and Government. ۳. خاورمیانه -- سیاست و حکومت -- قرن ۲۰م. ۴. Middle East -- Politics and government -- 20th century. ۵. خاورمیانه -- تاریخ.
۶. Middle East -- History. الف) ستوده حاجی عباس علیخانی، علی اصغر، ۱۳۶۳ -

DS۶۳/۱۸

۹۵۶

۹۲۵۱۵۳۹

شماره کتابشناسی ملی

تاریخ سیاسی جنوب غرب آسیا

مؤلف: دکتر علی جعفری و دکتر علی اصغر ستوده

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: پاییز ۱۴۰۲

تعداد: ۲۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۳۲۹۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳-۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروشگاه اینترنتی: <http://rihu.ac.ir/fa/book>

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲، تلفن: ۰۲۵-۸۴۲۶۳۵۳-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی علیه السلام، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۶۸۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان منبع درس تاریخ خاورمیانه برای دانشجویان رشته تاریخ در مقطع کارشناسی و همچنین درس تاریخ اجتماعی-سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا برای دانشجویان رشته مطالعات منطقه‌ای گرایش خاورمیانه در مقطع کارشناسی ارشد قابل استفاده است. از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند. در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلفان محترم اثر، آقایان دکتر علی جعفری و دکتر علی اصغر ستوده و نیز از ارزیاب محترم اثر، دکتر رضا دهقانی، سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱. مقدمه ۱
- ۲-۱. بیان مسئله تحقیق ۴
- ۳-۱. حوزه جغرافیایی پژوهش؛ جنوب غرب آسیا ۷
- ۴-۱. پیشینه تحقیق ۸
- ۵-۱. سازماندهی پژوهش ۱۰

فصل دوم: درآمدی بر تحولات سیاسی جنوب غرب آسیا (از ظهور اسلام در جزیره العرب تا طلوع امپراتوری عثمانی)

- مقدمه ۱۳
- ۱-۲. ظهور اسلام در جزیره العرب ۱۴
- ۲-۲. گذار از نبوت به خلافت ۱۵
- ۳-۲. گسترش قلمرو اسلام به خارج از مرزهای جزیره العرب ۱۷
- ۴-۲. سلسله امویان؛ گذار از خلافت اسلامی به نظام سلطنتی ۲۰
- ۵-۲. سلسله عباسیان ۲۲
- ۶-۲. تهاجم مغولان و نظم سیاسی جدید در جنوب غرب آسیا ۲۷

فصل سوم: تحولات سیاسی جنوب غرب آسیا (از طلوع تا سقوط عثمانی)

- مقدمه ۳۳
- ۱-۳. طلوع امپراتوری عثمانی (۱۲۸۰-۱۴۵۳ ق. / ۶۷۹-۸۵۷ م.) ۳۴
- ۲-۳. عصر شکوه امپراتوری عثمانی (۹۷۳-۸۵۷ ق. / ۱۵۶۶-۱۴۵۳ م.) ۳۶
- ۱-۲-۳. تحولات شرق عثمانی؛ ظهور صفویه، کشمکش عثمانی-صفوی ۳۸
- ۲-۲-۳. زوال سلطنت ممالیک در شامات و حجاز ۴۱
- ۳-۲-۳. روابط عثمانی و صفویه؛ از صلح آماسیه تا صلح ذهاب ۴۴

۳-۳	عثمانی‌ها در دوران انحطاط	۴۵
۳-۴	تحولات عثمانی در دوره اصلاحات سنتی	۴۸
۳-۵	تحولات شرق عثمانی؛ سقوط صفویه، ظهور افشاریه و زندیه	۵۱
۳-۶	عصر اصلاحات جدید در امپراتوری عثمانی	۵۳
۳-۷	اعلان قانون اساسی؛ شکل‌گیری مشروطه اول عثمانی	۵۵
۳-۸	روابط عثمانی و قدرت‌های اروپایی در قرن نوزدهم میلادی	۵۷
۳-۹	تحولات شرق عثمانی؛ مستحیل شدن قاجاریه در نظام جهانی	۵۹
۳-۱۰	دوره ترکان جوان (۱۳۲۷-۱۳۱۶ق / ۱۹۱۸-۱۹۰۸م)	۶۲
۳-۱۰-۱	جنگ‌های اول و دوم بالکان و چالش‌های جدید فراروی عثمانی	۶۶
۳-۱۰-۲	فرایند ظهور ناسیونالیسم عربی در قلمروی امپراتوری عثمانی	۶۸
۳-۱۱	گسترش جنگ جهانی اول به جنوب غرب آسیا؛ تجزیه امپراتوری عثمانی	۷۵
۳-۱۱-۱	جنگ جهانی اول؛ سلطه بریتانیا و فرانسه بر سرزمین‌های عربی جنوب غرب آسیا	۷۶
۳-۱۱-۲	جنگ جهانی اول و ورود اعراب به صحنه روابط بین‌الملل	۸۲
۳-۱۱-۳	اوج‌گیری ناسیونالیسم ترکی و پایان حیات سیاسی امپراتوری عثمانی	۸۵

فصل چهارم: فرایند ظهور دولت‌های عربستان سعودی و یمن در شبه جزیره عربی

	مقدمه	۹۱
۴-۱	فرایند شکل‌گیری عربستان سعودی	۹۲
۴-۱-۱	اتحاد سعودی-وهابی در قرون هیجدهم و نوزدهم	۹۲
۴-۱-۱-۱	دوره دوم حیات سیاسی سعودی-وهابی (۱۸۹۱-۱۸۲۴م)	۹۹
۴-۱-۲	دهه اول قرن بیستم؛ توسعه‌طلبی ابن سعود در عربستان	۱۰۱
۴-۱-۳	تحولات سیاسی عربستان در طول جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴م)	۱۰۴
۴-۱-۴	پایان جنگ جهانی اول و توسعه‌طلبی ابن سعود	۱۰۵
۴-۱-۵	چالش اخوان التوحید فراروی سعودی‌ها (۱۹۲۹-۱۹۲۷م)	۱۱۱
۴-۱-۶	تثبیت نسل ابن سعود در ساختار قدرت	۱۱۶
۴-۱-۶-۱	نقش مجالس در تثبیت قدرت آل سعود	۱۱۹
۴-۱-۷	امتیاز نفتی و افزایش درآمدهای دولتی	۱۲۰
۴-۱-۸	سیاست خارجی عربستان؛ از استقلال تا پایان جنگ جهانی دوم	۱۲۲
۴-۱-۹	تأثیر نفت بر تعامل دولت و جامعه (۱۹۴۰-۱۹۵۰م)	۱۲۶
۴-۱-۱۰	تحولات سیاسی عربستان در عصر جنگ سرد	۱۲۸
۴-۱-۱۰-۱	سلطنت سعود ابن عبدالعزیز (۱۹۶۴-۱۹۵۳م)؛ دهه رقابت قدرت بین سعود و فیصل	۱۲۹
۴-۱-۱۰-۲	سلطنت ملک فیصل (۱۹۷۵-۱۹۶۴م)؛ افزایش درآمدهای نفتی	۱۳۴
۴-۱-۱۰-۳	سلطنت ملک خالد (۱۹۸۲-۱۹۷۵م)؛ ظهور چالش‌های جدید	۱۳۸
۴-۱-۱۰-۴	سلطنت ملک فهد (۲۰۰۵-۱۹۸۲م)؛ عصر تنش‌های منطقه‌ای	۱۴۲
۴-۲	فرایند ظهور یمن در جنوب شبه جزیره عربی	۱۴۵

- ۱۴۷..... ۱-۲-۴. عوامل تأثیرگذار بر تحولات یمن قبل از جنگ جهانی اول
- ۱۴۷..... ۱-۱-۲-۴. نقش مذهب در تکوین فرایندهای سیاسی یمن
- ۱۴۹..... ۲-۱-۲-۴. رقابت عثمانی و بریتانیا در یمن
- ۱۵۱..... ۲-۲-۴. تحولات یمن پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی
- ۱۵۶..... ۳-۲-۴. تحولات سیاسی یمن در دهه ۱۹۶۰م
- ۱۶۰..... ۱-۳-۲-۴. استقلال یمن جنوبی
- ۱۶۲..... ۴-۲-۴. تحولات سیاسی یمن شمالی و جنوبی (۱۹۹۰-۱۹۶۷م)
- ۱۶۷..... ۱-۴-۲-۴. فرایند شکل‌گیری اتحاد دو یمن

فصل پنجم: فرایند شکل‌گیری کشورهای حوزه خلیج فارس

- ۱۶۹..... مقدمه
- ۱۶۹..... ۱-۵. جغرافیای سیاسی خلیج فارس
- ۱۷۰..... ۲-۵. خلیج فارس در دوره پیش از اسلام
- ۱۷۱..... ۳-۵. خلیج فارس در دوره اسلامی
- ۱۷۲..... ۴-۵. استعمار و حوزه خلیج فارس
- ۱۷۳..... ۱-۴-۵. پرتغالی‌ها در خلیج فارس
- ۱۷۶..... ۲-۴-۵. هلندی‌ها در خلیج فارس
- ۱۷۷..... ۳-۴-۵. فرانسوی‌ها در خلیج فارس
- ۱۷۸..... ۴-۴-۵. چگونگی حضور بریتانیا در خلیج فارس
- ۱۷۹..... ۱-۴-۴-۵. بریتانیا در خلیج فارس؛ از تأسیس کمپانی هند شرقی تا عصر سیادت
- ۱۸۳..... ۲-۴-۴-۵. عصر سیطره انگلستان بر خلیج فارس (۱۹۷۱-۱۸۲۰م)
- ۱۸۴..... ۵-۵. حضور روس و آلمان در خلیج فارس
- ۱۸۶..... ۶-۵. فرایند ظهور دولت‌های مستقل در خلیج فارس
- ۱۸۷..... ۱-۶-۵. فرایند استقلال امارات متحده عربی
- ۱۹۱..... ۲-۶-۵. فرایند استقلال بحرین
- ۱۹۸..... ۳-۶-۵. تاریخ سیاسی عمان
- ۲۰۵..... ۴-۶-۵. فرایند استقلال قطر
- ۲۱۰..... ۵-۶-۵. تاریخ سیاسی کویت
- ۲۱۴..... ۶-۶-۵. خروج بریتانیا و نقش نقش‌آفرینی آمریکا در خلیج فارس

فصل ششم: تحولات سیاسی عراق و اردن

- ۲۱۷..... مقدمه
- ۲۱۸..... ۱-۶. عراق
- ۲۲۲..... ۱-۱-۶. جنگ جهانی اول؛ اشغال عراق و حاکمیت نظام قیمومیت
- ۲۲۵..... ۲-۱-۶. تحولات سیاسی عراق از تأسیس پادشاهی تا استقلال (۱۹۳۲-۱۹۲۱م)

- ۳-۱-۶. شکل‌گیری عراق جدید و ظهور بحران کردی ۲۲۹
- ۴-۱-۶. تحولات سیاسی عراق از استقلال تا شروع جنگ جهانی دوم ۲۳۱
- ۵-۱-۶. زمینه‌های گذار از نظام پادشاهی به جمهوری در عراق ۲۳۸
- ۱-۵-۱-۶. پادشاهی هاشمی در سرایشی سقوط ۲۴۲
- ۶-۱-۶. تحولات سیاسی عراق در دوره عبدالکریم قاسم (۱۹۶۳-۱۹۵۸ م) ۲۴۳
- ۱-۶-۱-۶. وضعیت اجتماعی و اقتصادی عراق در دوره عبدالکریم قاسم ۲۴۶
- ۱-۶-۱-۶. سیاست خارجی عراق در دوره عبدالکریم قاسم ۲۴۹
- ۷-۱-۶. نخستین کودتای حزب بعث در عراق؛ از فوریه ۱۹۶۳ تا نوامبر ۱۹۶۳ م ۲۵۱
- ۸-۱-۶. کودتای عبدالسلام عارف و سرنگونی حزب بعث ۲۵۷
- ۹-۱-۶. عراق در دوره عبدالرحمن عارف (۱۹۶۸-۱۹۶۶ م) ۲۶۳
- ۱۰-۱-۶. عراق در دوره دوم حکومت بعث؛ از قدرت‌گیری حزب بعث تا پایان جنگ سرد ۲۶۶
- ۱-۱۰-۱-۶. کودتای جولای ۱۹۶۸ م و سلطه حزب بعث بر عراق ۲۶۷
- ۲-۱۰-۱-۶. سیاست خارجی عراق در دوره تحکیم قدرت ۲۷۳
- ۳-۱۰-۱-۶. روابط حزب بعث با گروه‌ها در دوره تحکیم قدرت ۲۷۷
- ۴-۱۰-۱-۶. خیزش مجدد کردی و توافقات عراق و ایران در حوزه اروندرود ۲۷۹
- ۵-۱۰-۱-۶. تحولات توسعه‌ای و اجتماعی عراق در دهه ۱۹۷۰ ..... ۲۸۲
- ۶-۱۰-۱-۶. سیاست خارجی عمل‌گرایانه حزب بعث (۱۹۸۰-۱۹۷۵ م) ۲۸۵
- ۷-۱۰-۱-۶. چالش‌های هویتی عراق در نیمه دوم دهه ۱۹۷۰ م ۲۸۷
- ۸-۱۰-۱-۶. عراق در دهه ۱۹۸۰ م؛ دهه جنگ ۲۹۰
- ۱-۱۰-۱-۶. نتایج جنگ هشت ساله بر انسجام ملی عراق ۲۹۳
- ۱۱-۱-۶. حمله به کویت و انزوای بین‌المللی عراق در دهه ۱۹۹۰ م ۲۹۷
- ۲-۶. اردن ۳۰۳
- ۱-۲-۶. تاریخچه سیاسی اردن قبل از جنگ جهانی اول ۳۰۴
- ۲-۲-۶. جنگ جهانی اول و شکل‌گیری امارت ماوراء اردن ۳۰۶
- ۳-۲-۶. تحولات در امارت ماورای اردن (۱۹۳۹-۱۹۲۱ م) ۳۰۹
- ۴-۲-۶. سیاست‌های منطقه‌ای عبدالله در دهه ۱۹۴۰ م ۳۱۲
- ۵-۲-۶. جاه‌طلبی‌های ملک عبدالله در عصر پسا استقلال ۳۱۵
- ۶-۲-۶. تحولات سیاسی اردن در دهه ۱۹۵۰ م ۳۱۸
- ۷-۲-۶. تحولات سیاسی اردن در دهه ۱۹۶۰ م ۳۲۲
- ۸-۲-۶. تحولات سیاسی اردن در دهه ۱۹۷۰ م ۳۲۴
- ۹-۲-۶. تحولات سیاسی اردن در دهه ۱۹۸۰ م ۳۲۶
- ۱۰-۲-۶. سیاست منطقه‌ای اردن در دوره جنگ سرد ۳۳۰
- ۱۱-۲-۶. رویکرد اردن به تحولات منطقه‌ای در دهه ۱۹۹۰ م ۳۳۳
- ۱۲-۲-۶. تحولات اقتصادی اردن در عصر پسا استقلال ۳۳۴

فصل هفتم: تحولات سیاسی شامات (سوریه، لبنان و فلسطین)

۳۴۳	..... مقدمه
۳۴۴	۱-۷. جغرافیای تاریخی شام.....
۳۴۵	۲-۷. نفوذ قدرت‌های اروپایی در شامات؛ رقابت برای سلطه.....
۳۴۷	۳-۷. جنگ جهانی اول و تسلط فرانسه بر سوریه بزرگ.....
۳۵۰	۱-۳-۷. مرزهای سیاسی قیمومیت فرانسه در سوریه.....
۳۵۵	۲-۳-۷. تقابل نظام قیمومیت فرانسه و جامعه سوری در دهه ۱۹۲۰م.....
۳۶۰	۳-۳-۷. تحولات سیاسی سوریه در دهه ۱۹۳۰م.....
۳۶۲	۴-۳-۷. وضعیت اجتماعی و اقتصادی سوریه در دوره قیمومیت.....
۳۶۵	۵-۳-۷. رابطه کردهای سوری و نظام سیاسی قیمومیت.....
۳۶۹	۶-۳-۷. تحولات سیاسی سوریه در عصر پسا استقلال؛ سوریه در مسیر بی ثباتی.....
۳۷۲	۱-۶-۳-۷. ناسیونالیسم عربی و تحولات سیاسی سوریه.....
۳۷۳	۲-۶-۳-۷. تسلط حزب بعث بر ساختار قدرت در سوریه.....
۳۷۵	۳-۶-۳-۷. سوریه و جنگ اعراب و اسرائیل در ۱۹۶۷م.....
۳۷۸	۷-۳-۷. ساختار قدرت حافظ اسد.....
۳۸۲	۱-۷-۳-۷. حافظ اسد و چالش بنیادگرایی سنی.....
۳۸۳	۲-۷-۳-۷. رابطه کرد و دولت در عصر پسا استقلال.....
۳۸۶	۸-۳-۷. سوریه و تحولات منطقه‌ای دهه ۱۹۷۰م.....
۳۹۱	۹-۳-۷. سوریه و تحولات منطقه‌ای در دهه ۱۹۸۰م.....
۳۹۳	۱۰-۳-۷. سوریه و تحولات منطقه‌ای در دهه ۱۹۹۰م.....
۳۹۶	۴-۷. جنگ جهانی اول، نظام قیمومیت و تسلط فرانسه بر لبنان.....
۴۰۴	۱-۴-۷. فرایند شکل‌گیری جغرافیای سیاسی لبنان.....
۴۰۷	۲-۴-۷. لبنان در دوره قیمومیت.....
۴۱۰	۳-۴-۷. اقتصاد لبنان در دوره قیمومیت.....
۴۱۳	۴-۴-۷. لبنان در مسیر استقلال.....
۴۱۹	۵-۴-۷. لبنان و منازعه اعراب و اسرائیل در ۱۹۴۸م.....
۴۲۱	۶-۴-۷. اقتصاد لبنان در عصر پسا استقلال.....
۴۲۳	۷-۴-۷. سقوط دولت الخوری.....
۴۲۴	۸-۴-۷. دوره ریاست جمهوری شمعون؛ ۱۹۵۲-۱۹۵۸م.....
۴۳۱	۹-۴-۷. تحولات لبنان در دهه ۱۹۶۰م.....
۴۳۳	۱۰-۴-۷. لبنان در دوره جنگ داخلی؛ ۱۹۸۹-۱۹۷۵م.....
۴۳۷	۵-۷. فلسطین.....
۴۴۱	۱-۵-۷. جنگ جهانی اول و زمینه‌سازی اجرای پروژه صهیونیسم.....
۴۴۳	۲-۵-۷. تحولات سیاسی فلسطین در دهه ۱۹۳۰م.....
۴۴۶	۳-۵-۷. تحولات سیاسی فلسطین در دهه ۱۹۴۰م.....

- ۴۵۰ ..... وضعیت اجتماعی و اقتصادی فلسطین در دوره قیمومیت
- ۴۵۴ ..... ۵-۵-۷. تحولات فلسطین از تأسیس رژیم صهیونیستی تا جنگ ژوئن ۱۹۶۷ م
- ۴۵۵ ..... ۱-۵-۵-۷. شکل‌گیری سازمان‌های فلسطینی ملی‌گرا؛ فتح و ساف
- ۴۵۷ ..... ۲-۵-۵-۷. وضعیت اقتصادی و اجتماعی کرانه باختری و غزه تحت حاکمیت اردن و مصر
- ۴۶۲ ..... ۶-۵-۷. تحولات سیاسی فلسطین از جنگ ژوئن ۱۹۶۷ م، تا انتفاضه نخست فلسطینی
- ۴۶۴ ..... ۱-۶-۵-۷. احیای مجدد جریان‌های اسلام‌گرای فلسطینی
- ۴۶۵ ..... ۷-۵-۷. انتفاضه نخست فلسطینی؛ ۱۹۹۳-۱۹۸۷ م
- ۴۶۷ ..... ۸-۵-۷. وضعیت اقتصادی و اجتماعی کرانه باختری و نوار غزه تحت اشغال اسرائیل
- ۴۷۲ ..... ۹-۵-۷. فرایند سازش سازمان آزادی‌بخش فلسطین با رژیم صهیونیستی

- ۴۷۷ ..... منابع
- ۴۷۷ ..... الف) منابع فارسی
- ۴۸۳ ..... ب) منابع عربی
- ۴۸۵ ..... ج) منابع لاتین

نمایه‌ها

- ۵۰۹ ..... نمایه اشخاص
- ۵۲۴ ..... نمایه مکان

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱. مقدمه

ظهور اسلام در جزیره العرب، یک نقطه محوری در تاریخ سیاسی جهان محسوب می‌شود. در این راستا، با گسترش مرزهای جغرافیایی اسلام به خارج از جزیره العرب، تحولات سیاسی جهان طی چندین قرن از فرایندهای سیاسی نظم سیاسی اسلامی تأثیر پذیرفت. مهم‌ترین نمود این تأثیرگذاری، شکل‌گیری خلافت اسلامی در حوزه گسترده‌ای از مناطق جهان بود که در زمان خلافت امویان و عباسیان به وقوع پیوست. در واقع، شکل‌گیری خلافت اسلامی باعث ایجاد سرنوشت سیاسی مشترک در بسیاری از مناطق جهان از جمله جنوب غرب آسیا، شمال آفریقا، جنوب آسیا و آسیای مرکزی در طی چندین قرن شد؛ هر چند دامنه تأثیرگذاری نظم سیاسی اسلامی به جنوب اروپا از جمله اسپانیا (اندلس) و حتی جنوب شرق آسیا نیز رسید. با این وجود، تأثیرگذاری اسلام در بُعد سیاسی بر همه مناطق جهان به شکل یکسان نبوده است، بلکه فواصل جغرافیایی از مراکز خلافت اسلامی نقش تعیین‌کننده‌ای در این فرایند داشته است. در این راستا، به نظر می‌رسد که حوزه جغرافیایی جنوب غرب آسیا با توجه به نزدیکی به مراکز خلافت اسلامی، نسبت به سایر مناطق به طور عمده تأثیر سیاسی بیشتری از نظم سیاسی اسلامی پذیرفت؛ در نتیجه، در طی چندین قرن اولیه نظام سیاسی اسلام، فرایندهای سیاسی در خلافت اسلامی در قالب کشمکش‌ها و انتقال قدرت بر محوریت جنوب غرب آسیا شکل گرفت.

در ابتدای گسترش مرزهای اسلام به خارج از جزیره العرب، با توجه به قدرت جنگاوری اعراب و فتح سرزمین‌های جنوب غرب آسیا، اعراب در زمان خلفای راشدین و خلافت اموی عنصر مسلط بر سایر قومیت‌های جامعه اسلامی محسوب می‌شدند و موالی نیز در این فرایند نقش حاشیه‌ای

داشتند. اما مشارکت ایرانیان در سقوط امویان و روی کار آمدن عباسیان، زمینه ورود عنصر ایرانی را به مرکز تحولات سیاسی خلافت اسلامی فراهم آورد. باید توجه داشت که تجربه مدیریتی ایرانی‌ها و نیاز دستگاه خلافت به این تجربه، در این فرایند نقش قابل توجهی داشته است.

از یک سو، قلمروی سیاسی گسترده خلافت اسلامی منجر به شکل‌گیری دولت‌های مستقل و نیمه مستقلی در جنوب غرب آسیا درون خلافت عباسی شد. از جمله این دولت‌ها می‌توان به دولت‌های ایرانی طاهریان، صفاریان، سامانیان و آل‌بویه اشاره کرد که تعاملات آنها با خلافت اسلامی در بغداد؛ بخشی از پویایی‌های سیاسی جنوب غرب آسیا را در طی قرن‌های نخست نظم سیاسی اسلامی شکل می‌داد. همچنین، در این دوره، عنصر ترکی به حوزه تعاملات عنصر ایرانی-عربی افزوده شد که همواره تقابل‌های سه‌گانه آنها اهمیت فراوانی داشته است در واقع، این امر متأثر از دو تحوّل اساسی بوده است: نخستین تحوّل؛ ورود اسلام به آسیای مرکزی و در نتیجه حضور ترکان در مرکز خلافت اسلامی در جنوب غرب آسیا بود که ابتدا در قالب ورود غلامان ترک به حوزه‌های نظامی ارتش و سپس متأثر از پیوندهای زناشویی خلفای عباسی با ترکان بود. دومین تحوّل؛ افزایش مهاجرت ترکان آسیای مرکزی به ایران و آناتولی است که منجر به شکل‌گیری سلسله‌های ترکی از جمله: غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان شد، تا جایی که سلجوقیان با فتح بغداد در سال ۴۴۷ق. / ۱۰۵۵م، به شکل اساسی استیلای خود را بر تحولات سیاسی خلافت عباسی و جنوب غرب آسیا نشان دادند.

در نهایت، حمله مغول و سقوط بغداد در سال ۶۵۶ق. / ۱۲۵۸م، یک دوره متمایز را با محوریت حکومت‌های ایلخانی و مغول در جنوب غرب آسیا در تعامل با مملوکان که حوزه نفوذ خویش را از مصر تا سوریه و فلسطین در شامات نیز گسترانده بودند، به وجود آورد. در این دوره، دو تحوّل عمده شکل گرفت: اول اینکه؛ چالش جدید متأثر از سقوط خلافت عباسی فراروی جهان اسلام بود که قرن‌ها خلافت اسلامی بر محوریت عربی-قریشی؛ نظم سیاسی آن را شکل می‌داد. این مسئله در نهایت منجر به انتقال خلافت از بغداد به قاهره در مصر با سیطره سیاسی مملوکان شد و همچنین با شکست مغولان در «عین جالوت» در ۶۵۸ق. / ۱۲۶۰م، پیشروی‌های آنان در جهان اسلام متوقف شد؛ دوم اینکه؛ شکل‌گیری حاکمیت‌های مغولی و ایلخانی همگام با قدرت‌گیری ترکان مهاجر در مناطق آناتولی در قلمرو سلجوقیان روم که در نهایت زمینه شکل‌گیری امپراتوری عثمانی در آناتولی را فراهم آورد. در واقع قدرت‌گیری ترکان

در آناتولی و سپس گسترش حوزه قلمرویی آنان به جنوب غرب آسیا، شمال آفریقا و اروپا؛ یکی از پایدارترین امپراتوری‌های تاریخ و جهان اسلام را به مدت شش قرن - از قرن ۱۴-۸ق. / ۲۰-۱۴م، به وجود آورد که در نتیجه منجر به شکل‌گیری سرنوشت سیاسی مشترک این مناطق به‌ویژه جنوب غرب آسیا در طی یک مدت زمان طولانی شد. همچنین شکل‌گیری این امپراتوری، تسلط عنصر ترکی بر عنصر عربی را که از زمان نفوذ و مهاجرت ترکان در دوره عباسیان در حوزه خلافت اسلامی شروع شده بود، تثبیت کرد.

از سوی دیگر، روی کار آمدن سلسله صفویه و شکل‌گیری دولت صفویه در حوزه‌های قلمرویی ایران و بخش‌های قابل توجهی از عراق امروزی، افغانستان و قفقاز، تحولات سیاسی جنوب غرب آسیا را به سمت یک رقابت سیاسی بین امپراتوری عثمانی و دولت صفوی در قالب کشمکش‌های سیاسی و جنگ‌های متعدد، پیش برد؛ جنگ‌ها و رقابت‌هایی که در طی چندین قرن با شکل‌گیری حکومت‌های افشاریه، زندیه و قاجارها همچنان تداوم داشته است. نتایج این جنگ‌ها با انعقاد معاهدات، تأثیر قابل توجهی بر مرزهای سیاسی به‌خصوص مرزهای سیاسی امروزی حوزه عراق - ایران و ترکیه - ایران داشته است. افزون بر اینکه، گسترش شیعه در ایران نیز منجر به ورود عامل مذهب در رقابت‌های این دو قطب قدرت شد که این درگیری‌ها در حوزه‌های شیعی به‌خصوص اماکن مقدس شیعیان در عراق بارزتر بوده است.

در نقطه مقابل، همزمان با ظهور صفویان، شکل‌گیری رنسانس در اروپا نیز به شکل اساسی معادلات سیاسی جنوب غرب آسیا را از خویش متأثر ساخت که در طی چندین مرحله مهم و به هم پیوسته تکوین یافته است: مرحله نخست؛ معاهده «وستفالی» در سال ۱۶۴۸م، بود که از دل جنگ‌های سی ساله مذهبی به وجود آمد. دستاورد مهم این معاهده زایش دولت‌های ملی مدرن در اروپای غربی بود که به تدریج در طی سده‌های بعدی نقش مهمی در تحولات جهانی ایفا کردند. در مرحله دوم؛ رنسانس با تغییر نگاه اروپایی موجب شکل‌گیری طبقه بورژوا و انقلاب صنعتی شد و پیوند بورژوازی - پادشاهی زمینه شکل‌گیری دولت‌های مدرن و قدرتمند اروپایی را فراهم کرد. در مرحله بعد، دولت‌های قدرتمند اروپایی به پشتوانه برتری صنعتی - تکنولوژیکی توانستند یک نظم واحد جهانی را بر محوریت نظم غربی به وجود بیاورند که این فرایند باعث شکل‌گیری پدیده «استعمار» و رقابت قدرت‌های اروپایی برای تسلط بیشتر بر نقاط مختلف جهان شد. در این راستا، آسیای جنوب غربی نیز از استعمار غربی در امان نماند